

Orientaliska myntkabinettet i Jena

Av Stefan Heidemann, Jena

Jenas många dyrbarheter har länge legat dolda, undandragna inte endast offentligheten utan även fackfolk. En av dessa oskattbara samlingar är det orientaliska myntkabinettet i Friedrich-Schiller-universitetet i Jena, som ligger i delstaten Thüringen i östra Tyskland. Med sina 8.600 föremål är Jenakabinettet den tredje största offentliga samlingen av orientaliska mynt i Tyskland. Under 1800-talet utgjorde Jenakabinettet ett unikt centrum för islamisk numismatik. Fram till kort tid efter första världskriget var myntkabinettet införlivat i personalunion med Orientalisches Seminar (orientalistiska institutionen). Det var först när professuren i semiotik och islamvetenskap återbesattes för några år sedan som samlingen återfick sitt vetenskapliga erkännande.

Begynnelsen

Den orientaliska numismatikens historia i Jena är äldre än själva myntsamlingen. Starten ligger 220 år tillbaka. 1775, samma år som Goethe kom till Weimar, gjorde den nyutnämnde professorn i orientaliska språk Johann Gottlieb Eichhorn (1752-1827) sin vetenskapliga debut i Jena (1775-1788) med ett föredrag över det arabiska myntväsendets början: *De rei numariae apud Arabas initis* (Jena 1776). Han förde därmed, som en av de första i Tyskland, den islamiska numismatiken in i orientalisten i universitetsnivå.

Uppbyggnad av samlingen

Johann Gustav Stickel (fig 1) är den egentlige grundaren av det storhertigliga orientaliska myntkabinettet (*das Grossherzogliche Orientalische Münzkabinett*, förk GOM) i Jena, där han verkade i 69 år (1827-1896), först som docent i teologi och därefter professor i orientaliska språk och orientalisk litteratur. Stickel var både teolog och semitist, något som inte var ovanligt under 1700-talet. Hans vetenskapsuppfattning hade sina rötter kvar i det föregående århundradet. Stickel medverkade aldrig till att ta det steg som hans egen generation tog under den första hälften av 1800-talet, nämligen orientalistikens omvandling från teologi till filologi. I stället utvecklade Stickel

ett specialintresse som framhöver honom inom sin tids orientalistik: den islamiska numismatiken. Stickels viktigaste verk är *Handbuch zur morgenländischen Münzkunde. Das grossherzogliche orientalische Münzkabinett zu Jena*, vars två delar utkom 1845 och 1870 (nytryck Leipzig 1975).

Maria Pawlowna och Frédéric Soret

Den viktigaste främjaren av Jena-samlingen var den mångsidigt intresserade tsardottern och sachsiska storhertiginnan Maria Pawlowna i Weimar. Vid samma tid levde vid hovet en annan person, schweizaren Frédéric Soret, som satte en stark prägel på 1800-talets islamiska numismatik. I mars 1839 bjöds en möjlighet att förvärva en betydande samling orientaliska mynt åt Jena. Mynten tillhörde den i Thüringen verksamme pastorn och fd herrnhutmisionären Heinrich August Zwick, som hade levat 18 år på en missionsstation vid Volga. Samlingen omfattade ungefär 1500 mynt. Dessa var framför allt 900-talsmynt från samtidernas dynasti i östra Iran och medeltidsmynt från Gyllene horden, den mongoliska dynasti som dominerade Ryssland under lång tid (1236-1480). Stickel lyckades övertala sin beskyddare Maria Pawlowna att förvärva Zwicks samling åt Jena. Också i den vidare utbyggnaden hade Maria Pawlowna stor del. Hon utrustade myntkabinettet med en årlig stat. Genom hennes ryska släktingar kom talrika islamiska mynt till Jena. På Pawlownas uppdrag köpte Soret 1846 en del av den berömda Moskasamlingen Sprewitz åt Jena. Till och med efter Pawlownas död 1859 förlöv de nära familjebanden mellan Weimarhuset och Ryssland fruktbara för Jenasamlingen. Islamiska mynt från östeuropeiska skattefynd från 800- och 900-talen är rikligt företrädda i Jenasamlingen och utgör ett utmärkt källmaterial för forskningen rörande Armeniens och Georgiens historia samt hela Kaukasusområdet, östra Iran och Östeuropa. Genom vikingarnas handel mellan Kaspiska havet och Östersjön nådde stora mängder av dessa mynt Ryssland, och det är samma slags

mynt som nådde Gotland och andra fyndområden i Skandinavien. Vladimir von Tiesenhhausen skriver (*Über zwei in Russland gemachte kufische Münzfunde*, NZ 1871) att det stora ryska fyndet från Murom på uppskattningvis 18000-19000 islamiska mynt fördelades på ett antal museer i Ryssland och att 553 dubletter gick till Jena. Denna uppgift bekräftar nu genom accessionshandlingarna i Jena men än återstår att se, om det är möjligt att identifiera ifrågavarande mynt i samlingen.

Exempel på mynt

Figur 2 visar en silverdirham från år 119/737. Den kom som gåva till Soret från den ryske generalen och orientalisterna Ivan Alexevitch Bartholomaei, vars numismatiska arbeten fortfarande är ihågkomna. Senare kom myntet via Soret till Jena. Myntorten är al-Bāb ("Porten"), idag Derbent i Dagestan. Enligt legenden låg i närheten av denna stad den port som Alexander den store stängde för att skydda världen från Gog och Magog. Islamiska mynt kom inte bara till Östeuropa, de blev också imiterade där. Så långt norrut kunde den arabiska skriften inte förstås och den blev på mångt mynt upplöst i streck och kors (fig. 3).

Sorets samling

Det enskilt betydelsefullaste tillskottet var storhertigfamiljens köp av Sorets samling. Den 17 oktober 1865 dog Soret i Genève. Soret lämnade efter sig en av den tidens största och mest kända privatsamlingar, bestående av 5500 mynt. Storhertigfamiljen delade på det då enorma inköpspriset 25000 guldd franc. Många av de viktigaste exemplaren hade Soret själv publicerat. Det konsthistoriskt intressantaste och tills idag mest citerade exemplet ur Sorets samling är gulddinaren ("Stående kalif-dinar", fig. 4) från början av år 77/696. Mynt-

SVENSKA NUMISMATISKA
FÖRENINGENS
MEDLEMSNÅL
kan rekureras från kansliet!
Pris: 35 kr + porto

det befinner sig i skärningspunkten mellan de bysantinska traditionerna och en kommande arabisering/islamisering av myntväsendet och förvaltningen. Myntbilden är fortfarande huvudsakligen av bysantinsk typ, trots att inskrifterna är arabiska och trots att det är kalifen själv som är avbildad i stället för den bysantinske kejsaren.

Bortre Orienten

1873 vidgades samlingshorisonten för GOM långt österut. Av den berömda tyske japanforskararen Heinrich von Siebold förvärvade storhertig Carl Alexander en specialsamling bestående av 343 sällsynta japanska amuletter och mynt. Storhertigen, som påverkats därtill av världsutställningen i Wien, överlämnade det japanska materialet till GOM (fig. 5).

Andra givare

Många kända namn finns bland dem som med gåvor främjat samlingen, bland dem orientalisterna Mordtmann då och dy, Martin Hartmann, Henri Sauvage, Josef von Karabacek, afrikaforskaren G Rohlf, orientresenären Hermann Burchardt samt numismatikerna C.L. Grotefend, H. Lavoix, F. Imhoof-Blumer och H. Nützel.

Stickels död

I sitt 91:a levnadsår dog Johann Gustav Stickel den 21 januari 1896 efter en kort tids sjukdom. Medveten om den vittgående betydelsen i sitt numismatiska livsverk skrev han redan 1885: "Här, långt in i Tysklands inland, i det lilla Jena, där det för drygt fyrtio år sedan inte fanns något enda orientaliskt mynt, har jag lyckats skapa en samling, som under lång tid framöver kan bjuda sådana forskningar en outtömlig källa" (ZDMG 39 [1885], 39).

Bevararen Karl Vollers

Efter Stickels död ställdes frågan om efterföljden. Universitetets val föll på den profilerade arabisten och dialektologen Karl Vollers. Dennes tretton år (1896-1909) vid samlingen kännetecknas mindre av publiceringar än en systematisering av samlingen och en skicklig och engagerad utvidgning av beståndet, som han 1906 räknade till 13.500 föremål². 1909 dog Vollers. Hans efterföljare blev semitisten och specialisten på äldre orientaliska kulturer Arthur Ungnad.

Fig. 1. Johann Gustav Stickel år 1847.

Samlingen splittras

Efter Ugnads bortgång 1919 blev GOM övergivet under mer än sju årtionden. Samlingen blev avskild, bly- och tenmynten prislagna åt sonderfall och inventariat överlämnat till *Thüringische Hauptstaatsarchiv*. Under osakunniga transporter kastades mynten om varann. Den 15 maj 1939 gavs fyra femtedelar av Sorets samling tillbaka till det storhertigliga huset. Denna del av samlingen är sedan 1945 försvunnen.

Ny start

1993 besattes lärostolen för semitisk filologi och islamvetenskap vid Fried-

rich-Schiller-universitetet av professor dr Norbert Nebes. 1994 tillkom dr Stefan Heidemann³ som forskarassistent. Därigenom återvann GOM en vetenskaplig framtid med stora möjligheter till att utvecklas till att bli ett instrument för modern historisk forskning. Ännu för ett år sedan var samlingen en obestämd massa, bestående av 8600 mynt utan bestämmningar, inventarienummer och dokumentation. Sedan har restaureringen börjat. Samtliga mynt har nu inventarienummer. De gamla handlingarna, som trots vara skingrade, har återfunnits i *Thüringische Hauptstaatsarchiv*. Vidare pågår undersök-

